

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

• *voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

DE ROMEINEN IN HET MAASLAND

TEKSTEN VAN DE
RADIOCYCLUS VAN LEZINGEN,
GEHOUDEN IN DE
RAADSZAAL VAN HET STADHUIS VAN HEERLEN,
8 MEI - 12 JUNI 1963

Voorwoord.

Het was een prijzenswaardig initiatief van Radio-zuid om in een aantal voordrachten, te houden door binnen- en buitenlandse deskundigen van naam, het wezen en de rol van het Romeinse Heerlen te laten belichten. Deze voordrachten — 14 in getal — zijn in het voorjaar van 1963 gehouden in de Raadszaal te Heerlen en naderhand uitgezonden door Radio-zuid.

Het „Land van Herle” is nu, door de welwillendheid van Radio-zuid, in de gelegenheid de tekst der voordrachten aan zijn lezers in druk aan te bieden. Dit zal geschieden in de 14de jaargang (1964).

Ten einde het geheel, dat de Romeinse periode van Heerlen van alle kanten belicht, zo weinig mogelijk te versnipperen, zal dit in dubbelnummers gebeuren.

Wij vertrouwen, hiermee onze lezers wetenschappelijk zeer interessante stof te bieden. Ook degenen, die de voordrachten in de Raadszaal of de radio-uitzendingen gehoord hebben, zullen het op prijs stellen ze nog eens rustig te kunnen overlezen en verder te kunnen bestuderen.

*J. J. Jongen,
Voorzitter.*

De Romeinen in het Maasland

Beginnend met dit nummer worden de teksten door „Het Land van Herle” gepubliceerd.

- 8 mei 1963: Inleidingen door de Burgemeester van Heerlen en het Hoofd van de Regionale Omroep Zuid, dhr. Chr. Smits.
„De vicus en het Castellum Coriovallum”;
Spreker: Drs. L. van Hommerich, Archivaris van Heerlen.
„De Verdedigingslinies van het Romeinse Rijk”;
Spreker: Prof. Dr. H. von Petrikovits,
Direktor des Rheinischen Landesmuseums, Bonn.
- 15 mei 1963: „Van Coriovallum naar het Westen”;
Spreker: Prof. J. Mertens,
Hoogleraar aan de Kath. Universiteit te Leuven.
„Van Coriovallum naar het Oosten”;
Spreker: Dr. O. Doppelfeld,
Direktor des Röm. Germ. Museums in Köln.
„Van Coriovallum naar de Civitas der Trajanensers”;
Spreker: Dr. H. Hinz, Xanten.
- 22 mei 1963: „De Kolonisatie van het Platte land”;
Spreker: Dr. W. Braat,
Conservator v.h. Rijksmuseum v. Oudh., Leiden.
„De Landbouw in de Romeinse Tijd”;
Spreker: Dr. J. M. G. van der Pel,
Directeur Ned. Landb. Museum, Wageningen.
„De Ambachtelijke Kunst”;
Spreker: Prof. Dr. J. J. M. Timmers,
Directeur Bonnefantemuseum, Maastricht.
- 29 mei 1963: „De bronnen van de Romeinse Cultuur”;
Spreker: Dr. W. Reusch,
Direktor des Rhein. Landes-Museum, Trier.
„Het begin van het Christendom”;
Spreker: Dr. H. Borger,
Leiter des Referats f. Kirchenarcheologie, Bonn.
- 5 juni 1963: „Wat is er overgebleven van de taal der Romeinen”;
Spreker: Dr. P. Tummers, Heerlen.
„Wat is er nog Romeins in de stadsplannen?”
Spreker: Prof. Dr. Edith Ennen,
Hoogleraar aan de Universiteit, Bonn.
- 12 juni 1963: „Het verval van het Rijk”;
Spreker: Prof. Dr. S. J. de Laet,
Hoogleraar aan de Universiteit te Gent.
„De opbloei van een nieuwe beschaving”;
Spreker: Dr. S. Corsten, Bibliotheksrat, Bad Godesberg.

Inleidende woorden van de Heer Chr. Smits, directeur van de Regionale Omroep Zuid

Als U ons in de komende weken zult vergezellen op onze tocht door het *Romeinse Maasland*, dan zullen we telkens vertrekken van de plek, waar wij op dit moment staan. Het is de waardigste plaats van elke stad: de Raadszaal.

Op deze plek, waar op gezette tijden over het politieke lot van een moderne en dynamische stad wordt beslist, wierpen 20 eeuwen geleden romeinse soldaten de teerling. U zult mogelijk glimlachen over deze journalistieke „vrijheid”. Maar toch is zij niet zo vrij verzonnen als U denkt. Leest U maar het mooie boekje van Pfortner: „Mit dem Fahrstuhl in die Römerzeit” of beter nog: neem zelf de lift en daal af van de Keulse Raadszaal in de ondergrond om daar in stille huiver de indrukwekkende fundamenten van het romeinse praetorium te bewonderen.

Daar in Keulen 20 eeuwen continuïteit in het bestuurscentrum; waarom zouden dan hier op deze plek, schuin tegenover de thermen en aan de romeinse weg gelegen, vroeger niet de bevelen hebben geklonken van een romeinse garnizoens-commandant?

Het was deze historische gebondenheid en het pregnante profiel van het romeinse Heerlen, dat het ons gemakkelijk maakte bij het kiezen van de plaats waar deze cyclus zou worden gehouden.

Daarbij speelde ook nog een jeugd-souvenir een rol, nl. de herinnering aan de heer P. Peters, de vroegere archivaris van Heerlen. Hij heeft ons met veel liefde en geduld rondgeleid door het romeinse Heerlen. Hij was de eerste, die de betekenis van deze historische plek zag voor het nageslacht en met evenveel kennis als menselijke hartelijkheid maakte hij mij er deelgenoot van op z'n kantoortje in het museum aan de Uulegats. Dat is mij altijd bijgebleven, deze herinnering van een jong journalist, die, zoals alle jongemensen, het altijd veel beter plegen te weten dan de meester, die in zijn wijsheid gist. . . . Met niet minder geestdrift hoorden wij — en dat speelt zich af in het jongste verleden — de tegenwoordige archivaris drs van Hommerich aan, die met grote kennis van zaken en personen ons de weg wees, die wij bij de organisatie van deze cyclus moesten bewandelen. Daarvoor dank aan deze „auctor intellectualis”, wiens naam — en dat ervoeren wij bij de practische uitwerking in oost, west, noord en zuid — bij alle romeinen als ik het zo mag noemen van Westeuropa een zeer goede klank heeft.

Ook naar het oordeel van de zeer deskundige drs van Hommerich was de tijd voor het houden van deze cyclus gunstig. De zeer recente en dikwijls opzienbarende ontdekkingen die de rijnlandse archeologen in de na-oorlogse jaren deden, geven een nieuwe kijk op het historische gebeuren in deze streken. Vandaar dat het rooster van deze cyclus vele namen telt van over de huidige grenzen.

Zo b.v. die van prof. dr Harald von Petrikovits (— dessen Anwesenheit wir hier aufs Herzlichste begrüßen dürfen —), die naast hoogleraar en

directeur van het Rheinische Landesmuseum in Bonn, een der meest deskundigen op het gebied van de romeinse regionale historie, alsmede de ontdekker van het romeinse Neuss is. Hij is de kenner van de „Limes” waarin Heerlen zo'n belangrijke schakel was. Het zou te ver voeren, het werk en de betekenis van de vorsers en geleerden, die als gidsen op onze tocht door het romeinse Maasland zullen fungeren, hier in den brede uiteen te zetten. U zult zelf het voorrecht hebben er mee kennis te maken. De historici onder u en de belangstellenden, waaronder vele leden van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en van de Historische Kring „Het Land van Herle” zullen dit contact ongetwijfeld weten te waarderen. En als bij onze vele luisteraars iets van de liefde voor het verleden van de geleerden en belangstellenden wordt overgedragen, dan is ons streven om Heerlen's romeinse periode in een afgeronde cyclus samen te vatten ruimschoots beloond.

Beloond zal ook zijn de belangeloze en hartelijke medewerking, die wij van de zijde van het gemeentebestuur en deszelfs voorzitter mochten ontvangen.

Het is natuurlijk domme lekepraat als ik een vergelijking ga trekken tussen een nederlandse burgemeester anno 1963 en een romeins garnizoens-commandant anno 100, want er zijn meer punten van verschil dan overeenkomst: in levenswijze, in religie, in kleding en in politieke overtuiging. Maar er is toch 'n punt dat beiden gemeen hebben: onder het Kuras van de romeinse bevelhebber — het teken van zijn waardigheid — klopte een hart en ook onder de amtsketen van een nederlandse burgemeester. De warmkloppende harten kenden plicht en liefde. Plicht, voortspruitend uit hun ambt; liefde voor de gemeenschap die zij dienen. Het is in naam van deze liefde, dat ik met dankbaarheid in 't hart de burgemeester van Heerlen zou willen vragen de cyclus gewijd aan zijn militaire voorganger in het jaar 100 te willen openen.

Openingswoorden van

mr dr Ch. J. M. A. van Rooy,
burgemeester van Heerlen

In het romeinse kaartbeeld van de vier eerste eeuwen van onze jaartelling wordt onze stad aangegeven als één van de oudste streekcentra van bewoning, van administratie, van cultureel leven en ten slotte van beveiliging tegen oorlogsgeweld. Met de Rijn als rijksgrens lag Coriovallum uitermate gunstig als ontmoetingspunt van wegen, waarlangs de ambtelijke, de commerciële, de militaire en culturele beïnvloeding plaatselijk in de loop van ruim 3½ eeuw hun eigen gestalte konden krijgen.

Het komt mij voor, dat wij hedenavond een historisch moment beleven,

in deze zin, dat Heerlen als het ware opnieuw zijn functie herneemt uit die romeins-keizerlijke bestuurseeuwen. Uit de opbouw van de cycluszittingen, die de Regionale Omroep Zuid heeft samengesteld — voor welk initiatief het Gemeentebestuur gaarne zijn erkentelijkheid uitsprekt — blijkt dit. Opnieuw wordt onze stad trefpunt van een gebied, dat zich uitstrekte in het noorden vanaf Xanten, het oosten vanuit Keulen-Bonn, het zuiden vanaf Trier en het westen vanuit Zuid- en Oostbelgië.

En dit niet alleen. Eminente deskundigen zullen u de romeinse beschavingsperiode vanuit verschillende gezichtspunten belichten, zoals die binnen dit ruime geografische kader tot ontwikkeling kwam: Coriovallum is hierbij vertrek- en eindpunt.

Evenzeer historisch is deze *plaats* van samenkomst: het stadhuis staat met zijn fundamenten gegrondvest op romeinse cultuurgrond, waar vermoedelijk het toenmalige administratieve bestuursapparaat gehuisvest was, in de onmiddellijke nabijheid van de plaats, waaraan Coriovallum zijn oorsprong dankt: het klassieke wegenknooppunt.

Onze stad bewaart in zijn uitgebreide oudheidkundige verzamelingen niet alleen de blijvende herinnering aan zijn romeins verleden: het zijn fragmenten, brokstukken uit het vroege geschiedkundige tijdperk van Heerlen. Het Gemeentebestuur is bovendien voornemens een cultureel centrum te stichten rondom de relictten van de voormalige thermen van Coriovallum. Het is de bedoeling ze als een duurzaam monument te behouden als instructieve herinnering aan dit ontmoetingspunt in het romeinse Land zonder Grenzen. Het ligt voor de hand hierbij de restauratie-werkzaamheden van de thermen te memoreren, die reeds door het gemeenteraadslid uit Xanten Marcus Sattonius Jucundus ter hand genomen waren.

Het Gemeentebestuur verheugt zich uiteraard over deze cultuurhistorische bijeenkomsten, die in een opeenvolging van 6 avonden hier door de Regionale Omroep Zuid belegd zijn.

Ik ben ervan overtuigd, dat de maatschappelijke functie van Coriovallum in een verhelderend en verruimd kader zal worden geplaatst, aangevuld met de nieuwste opgravingsgegevens, die zowel in het Rijnland als in België sinds 1945 intensief zijn verricht.

8 mei 1963.

De Vicus en het Castellum Coriovallum

Behalve de rijke steenkolen liggen in de bodem van Heerlen óók nog de talloze bewijsstukken verborgen, die een onweerlegbare taal spreken van zijn boeiend romeins verleden. En zoals met het oog bij eerste waarneming onze steenkolenlagen niet ontdekt zijn geworden, zo liggen de plaatselijke romeinse overblijfselen eveneens verborgen onder de nieuwere bewoningslagen, die zich sinds het begin van de 5e eeuw na Christus hierop hebben gevormd. Men moet ze m.a.w. eveneens „ontdekken”. Wij zijn nu eenmaal gevoelig voor de dingen, die we onmiddellijk kunnen zien om ze daarna op hun mérites te beoordelen, ze te aanvaarden of als waardeloos ter zijde te stellen. Leggen we deze waarderingsprocedure aan voor romeins Heerlen, dan mag in grote lijnen gesteld worden, dat onze stad in dit opzicht zijn historisch klimaat niet mee heeft! Het gaat hier wel over een periode van nagenoeg 3½ eeuw — van 54 vóór tot 402 ná Chr. —: maar deze plaatselijke leefperiode is uit het oog en — begrijpelijkerwijze — uit het hart.

Staan ons dan zulke schaarse kennisbronnen over deze langdurige periode ter beschikking? Nee en ja. Nee: omdat de zichtbare monumenten of duidelijke overblijfselen uit die eerste eeuwen ter plaatse niet meer aanwijsbaar zijn (waarbij ik dan een uitzondering moet maken voor onze romeinse thermen aan de Coriovallumstraat). Nee: we bevinden ons niet in Trier of in Zuidfrankrijk waar elke bezoeker en inwoner — of hij wil of niet — geconfronteerd wordt met het romeinse beschavingspeil. De belangstelling wordt dáár als het ware van zelf opgeroepen.

Wie van ons plaatselijk romeins verleden iets wil te weten komen, moet zodoende overgaan tot een andere werkmethode dan die van het passief observeren van de direct waarneembare cultuurhistorische relict en zijn kennis gaan opdoen bij onze archeologen, bij degenen dus, die in Heerlens bodem gegraven hebben met het doel om aan de hand van de gevonden oudheidkundige voorwerpen een inzicht te vormen van de periode, die ons bezig houdt. De voorwerpen immers, die men in de bodem van die bewoningsperiode aantreft, zijn de onvervangbare en objectieve bewijsstukken van de leefgemeenschap van romeins Heerlen.

Met opzet richt ik dit betoog op de resultaten van het oudheidkundig bodemonderzoek, omdat de eigentijdse geschreven kennisbronnen, met inbegrip van de inscripties, uitermate schaars zijn voor romeins Heerlen. Toch wil ik hier starten met een beroep op twee van ons schriftelijk overgeleverde bronnen: n.l. kopieën van het reisboek van Antoninus, geschreven rond het jaar 300 en de z.g. Peutinger kaart, een 13e eeuwse kopie van een reiskaart uit ± 365. In zijn onlangs in druk verschenen proefschrift van de Heerlenaar dr P. Tummers over „Romaans in lim-

burgse aardrijkskundige namen" behandelt hij de naam „Heerlen" in zijn aanduiding van „Coriovallum". Aan het tracé van de toenmalige, min of meer rechtlijnige hoofdweg, die romeins Tongeren met romeins Jülich verbond en die het tegenwoordige Zuidlimburg in west-oostelijke richting doorsneed, staat op vorengenoemde twee schriftelijke documenten als enigste benaamde plaats „Coriovallum" gemarkeerd. Dit gegeven is uitgangspunt geworden voor etymologische of woordverklarende studies of meningen, waarvan de Bollandist Godfried Henschenius in 1653 de rij opent. Zuidlimburg werd een zoekplaatje naar de juiste ligging van Coriovallum, op grond van zijn naamsverklaring. In de 19e eeuw rijpte het inzicht, dat taalkundig- én bodemonderzoek hand in hand zouden moeten gaan, waarvan Martin Cudell uit Waubach en Jos Habets uit Oirsbeek de voortrekkers waren.

Het is nu juist een eeuw geleden, anno 1863, dat Heerlen de aandacht op zich begon te vestigen tengevolge van de talrijke romeinse vondsten, die op percelen, gelegen in de nabijheid van de huidige Kruisstraat — Uilestraat en Coriovallumstraat toevalligerwijze te voorschijn kwamen. Het gelukte Habets op verschillende punten overblijfselen van de romeinse baan terug te vinden. Hij is de eerste geworden, die met beslistheid de naam van Coriovallum te Heerlen lokaliseerde.

Zo ziet u, hoe in dit geval een hulpwetenschap als de taalkunde tot de juiste onderzoekingsmethode leidde n.l. die van de spade.

Nog vóórdat de bodem i.v.m. de opkomst van de mijnbouwindustrie en de hiermee samenhangende bouwnijverheid, stratenaanleg e.d. getest zou worden op zijn al dan niet verborgen romeins cultuurbezit, kwamen, vrij onsystematisch, herhaaldelijk niet te veronachtzamen archeologica te voorschijn. Vermelden we in dit verband een instrument voor het bereiden van oogzalven van Lucius Junius Macrinus (Valkenburgerweg), 1853, meerdere grafvondsten langs de Valkenburgerweg nabij de huidige Pijsweg 1856, 1870 en 1900; grafmonumenten op het terrein van het Sanatorium, langs de Bekkerweg en nabij de Hooghees, 1873, 1878; bovendien een grafveld in de buurt van de mijngebouwen van de Oranje Nassau I, later gevolgd door een aansluitend grafveld in meer noordelijke richting en nabij het Stationsplein. Wanneer men de ligging van deze grafvelden in de plattegrond intekent, wordt het duidelijk, dat zij aan de uiteinden van elkaar kruisende lijnen of wegen lagen (het is voldoende bekend, dat de romeinen hun doden o.a. langs wegen begroeven). Deze te Heerlen zich kruisende wegen hadden de noord-zuid en de oost-west richting en vielen samen met de oude romeinse banen Xanten — Aken — Trier en Keulen — Tongeren — Bavai — Boulogne sur Mer. Uit geschriften van de meer genoemde speurder J. Habets blijkt, dat hij opgetogen moet zijn geweest over het kostbare gegeven van deze wegen-ontmoeting en snijding te Heerlen, in combinatie met de geconstateerde ligging der grafvelden achterhaald.

Afzonderlijke vermelding verdienen de te voorschijn gekomen bouwresten (funderingsmuren) met bijliggende dakpannen en keramiek, anno 1877, op een terrein, waar men toen een nieuw gemeentehuis ging bouwen, ter plaatse, waar nu het administratieve gedeelte van het nieuwe

stadhuis ligt. Hierbij kwam o.m. een fraai gebeeldhouwde godinne-statuetje te voorschijn, waaraan Habets de idee vastknoopte van de „Schutsgodin van Coriovallum”. De omvangrijkheid en de aard van deze vondsten moeten van een zodanige betekenis zijn geweest, dat de rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst blijk gaven van hun belangstelling. In een brief aan het Gemeentebestuur gaven zij te kennen, dat zij genegen waren de gevonden oudheden te Leiden in het aldaar gevestigde museum voor Oudheden onder te brengen. Dit schrijven was voor het gemeentebestuur aanleiding om het standpunt ter zake van de Gemeenteraad uit te lokken. In zijn vergadering van 4 december 1877 besliste de Raad, dat de gemeente een eigen verzameling van oudheden zal gaan aanleggen, waarvoor als plaats van „opberging” een ruimte in het Gemeentehuis zal worden aangewezen. Hiermede ligt de stichtingsdatum vast van het in eigen beheer-nemen der plaatselijke oudheidkundige bewijsstukken.

Sinds de moderne mijnbouwexploitatie definitief tot ontplooiing kwam, bouwde Heerlen in letterlijke zin aan zijn nieuwe toekomst. Op vele, tot nu toe onbewoond gebleven, plaatsen in de stad werden t.b.v. de huizenbouw bouwputten aangelegd alsmede kabels voor straatverlichting en rioleringen, zodat over een grote oppervlakte de bodem aangesneden werd. Vooral tussen de jaren 1919—1939 is de proef op de som geleverd voor de juiste zienswijze van Habets. Het driemanschap Goossens - Peters - Holwerda heeft in die jaren met een niet aflatende speurderszin de grondwerkzaamheden ter plaatse gevolgd, waarbij de Heerlenaar Peters in zijn hoedanigheid van museumconservator uiteraard de eerste observer was. Er ging ook bijna geen jaar voorbij, of Goossens en Peters publiceerden in de Maasgouw hun bevindingen onder de titel: Nieuwe Aanwinsten. Holwerda gebruikte hiervoor het publiciteitsorgaan, dat hem als directeur van het rijksmuseum van oudheden te Leiden ten dienste stond.

Bij een globale rangschikking van hun gepubliceerde bodemvondsten en van het door Peters verzamelde materiaal t.b.v. het gemeentemuseum, kunnen we hierin de volgende soorten onderscheiden. 1) Bouwfragmenten van Kunradersteen alsmede stenen funderingsmuren; 2) keramiek zowel importwaar de z.g. terra sigillata alsook inheems aardewerk; 3) talrijke voorwerpen van kleinkunst; 4) een kleine 1.500 stuks tellende Romeinse keizermunten; 5) voorwerpen van glas; 6) een verzameling van ijzer; 7) stempels van het XXXe legioen; 8) zeer vele bijgaven uit de vier grafvelden alsmede enkele grafmonumenten.

Deze vondsten concentreerden zich duidelijk op en tegen de flanken van een natuurlijk verhoogd terrein tussen de Caumer- en Geleenbeek met als hoogste punt het Templesplein. Deze oppervlakte wordt nu begrensd door de Valkenburgerweg (vanaf de Geleenbeek), Geleenstraat, Akerstraat, dan omhoog richting Nobelstraat vervolgens omhoog in de Kruisstraat - Geerstraat. Binnen dit vlak vermelden we het Raadhuis- en Templesplein, de dr Poelstraat, de Raadhuis-, Coriovallum- en Deken Nicolayestraat met als uitlopers het de Hesselleplein, de Gasthuisstraat en de Putgraaf. Dit kerngebied werd noordelijk, zuidelijk, oostelijk en in het westen afgesloten door grafvelden. Hierbuiten lagen, verspreid maar

langs of nabij de bekende Geleen en de Caumer, de landhoeven of villae, waarvan er tot nu toe een achttiental bekend zijn.

Dit was, tot 1940, het werkmateriaal, waarmee onze voorgangers gepoogd hebben een zodanig verantwoord beredeneerd cultuurhistorisch verband op te bouwen, dat een aanvaardbare verklaring, zin en betekenis uit de bus kon komen. Het is hiermee als met een legpuzzel: wat beduiden de gedane vondsten op zich en welk onderling oorzakelijk en tijdrekendkundig verband moet hierin onderkend worden om te komen tot de beantwoording van de vraag, welke functie deze nederzetting had in het algemene en regionale cultuurbeeld van die dagen. We kunnen deze omhaal van woorden terugbrengen tot de vraag: was het een burgerlijke nederzetting of vicus dan wel een uit militaire behoeften in het leven geroepen steunpunt of m.a.w. een castellum? Tenslotte is het van belang aan de hand van de voren opgesomde vondsteninventaris, aangevuld met eventuele andere kennisbronnen, de maatschappelijke functie van Romeins Heerlen nader te kunnen bepalen. Onze deskundigen van tussen de twee Wereldoorlogen in hebben hun moeizaam onderzoekingswerk wel degelijk zó begrepen, hetgeen uit hun publikaties trouwens evident blijkt. Hun formulering van de ontstaans- en voortbestaansmotieven van romeins Heerlen zouden de denkstof moeten leveren om tot een algemeen aanvaardbare conclusie te komen.

Om evenwel tot zulk een belangrijke en succesvolle synthese te komen, was er nog iets anders nodig dan de bescheiden hulpmiddelen, die hun toen dienste stonden. Ik heb zo juist met opzet de woorden van „moeizaam onderzoekingswerk” gebruikt. Over de historie van de tot 1940 opgegraven vondsten ligt n.l. de schaduw van het gemis aan streng methodisch stratigrafisch ingesteld bodemonderzoek, van een werkwijze, waarbij het niet in de eerste plaats gaat om zoveel mogelijk archeologica uit de bodem te halen en hiermee onze museumkasten te vullen. Nauwkeurig ingesteld stratigrafisch bodemonderzoek levert de onmisbare gegevens op voor een juiste datering van bouwresten in combinatie met de daarbij, in dezelfde stratigrafische lagen, aangetroffen losse vondsten, zodat deze laatsten in hun bestaansverband duidelijker gezien kunnen worden. Wanneer evenwel een en ander gehaast moet gebeuren en men zich tevreden moet stellen met toevallige bouwputten — waarbij de aannemer natuurlijk geen tijd te verliezen heeft — moeten uit wetenschappelijk oogpunt de resultaten onbevredigend blijven. Daarbij speelt de factor „Financiën” nu eenmaal een overheersende rol.

Ondanks deze handicap is er een moment geweest, waarop Holwerda en Peters gemeend hebben aan het overvloedig romeins Heerlens vondstenmateriaal een bepaalde betekenis te geven. Dat was in september 1919 bij de bouw van de dominee-woning aan het Tempsplein. Peters ontdekte toen een romeinse castellumgracht, waarvan het V-vormige profiel in twee doorsneden in de sleufwanden duidelijk te zien was. In de Oudheidkundige Mededelingen van het jaar 1920 besluit Holwerda dan ook zijn artikel: „Zo hebben we dus werkelijk, dank zij de juiste waarnemingen van de heer Peters, te Heerlen een romeins castellum leren kennen”. Deze opinie werd nog versterkt, toen vlak bij de spitsgracht,

langs de Deken Nicolayestraat, een legioenstempel van het 30e legioen aan de oppervlakte kwam. Inderdaad duiden V-vormige spitsgrachten doorgaans op militaire activiteit. Met dit gegeven in de hand heeft men begrijpelijkerwijze de interpretatie-critiek van de overige vondsten binnen het romeins bewoond centrum in deze richting gestuurd. Zodoende lokaliseerde men in de noord-oostelijke hoek van de Kruisstraat-Coriovallumstraat de soldatenkazerne (Maasgouw 1919); aan de zuidzijde van het Raadhuisplein het praetorium. En te werk gaande op de streng systematische indeling van de dienstgebouwen van het doorsnee castellumtype lokaliseerde Peters dienovereenkomstig het soldatenbadhuis op de plaats, waar, kort na zijn overlijden in 1940, het grote thermengebouw zou worden ontdekt.

Niettemin heeft bij de onderzoekers ook de gedachte geleefd aan het burgerlijke karakter van romeins Heerlen. We kunnen in dit verband niet voorbijgaan aan het verschijnsel van een intensieve aardewerknijverheid met een typisch eigen bakprodukt. In het Bulletin van de Nederlandse Oudheidkundige Bond van 1915 publiceerde Martin, assistent rijksmuseum Leiden, een studie hierover. In zijn „Algemeen overzicht” stelt hij, dat de tot nu toe in ons land bekende romeinse pottenbakkersovens allen te Heerlen zijn gevonden. Goossens bestempelde in 1909 deze vondsten als „een provinciaal-romeins pottenbakkersbedrijf” hetgeen overigens z.i. voor de hand lag. In de onmiddellijke nabijheid is de grondstof in grote hoeveelheid en in goede kwaliteit voorhanden (Brunsummerheide). Door de ligging aan een wegenkruising was het afzetgebied bovendien verzekerd (Oudheidkundige Mededelingen 1909). Momenteel tellen we tennaastebij zestig van die pottenbakkersbedrijfjes. Peters heeft in De Maasgouw 1936 een beschrijving gegeven van hun constructie. Goossens, Holwerda, Braat en Peters hebben dit type bij hun opgravingen teruggevonden. Hun afzet lag in Zuidlimburg, maar ook b.v. te Arentsburg bij Voorburg en langs de Rijnlinie, die toen de rijksgrens was. In 1898 werd de eerste oven uitgegraven nabij de noord-oosthoek Kruisstraat-Nobelstraat. In juni 1908 volgden 5 ovens op het terrein nieuwbouw Ziekenhuis, Putgraaf. In 1912 onderzocht Martin 6 ovens aan de westkant van de Kruisstraat (tussen Coriovallumstraat en Valkenburgerweg). De bouw van de technische school in 1913 leverde weer ovens op. Aan de zuidkant van de Coriovallumstraat (westelijk gedeelte) lagen er 4 (1920—1921); een oven aan de zuidkant van de voormalige Tempstraat, nu Raadhuisplein anno 1924; een dubbeloven onder het Rotterdams bankgebouw tegenover de P.T.T. anno 1929; twee ovens op het terrein van het Limburgs Dagblad anno 1931; opnieuw een oven op de zuidelijke hoek Kruisstraat; voorts bij de bouw van het sportfondsenbad anno 1935; vier stuks in de Uilestraat anno 1941. Vervolgens nog in de jaren 1948, 1952, 1954, 1963 en 1964. Het best bekend geworden pottenbakkersbedrijfje is van 1962 op een terrein aan de Schinkelstraat, waar de Staatsmijnen hun rekencentrum bouwden.

Toen op 18 juni 1940 begonnen werd met de opgraving van funderingen, die na verloop van tijd de onderbouw bleken te zijn van het inmiddels voldoende bekend geworden thermengebouw, kregen de archeologen hun

Stenen gebouwen, pottenbakkersovens, wegen en grachten van romeins Heerlen; uit: J. E. Bogaers: Militaire en burgerlijke nederzettingen in romeins Nederland; in: Honderd eeuwen Nederland; Den Haag 1959, p. 151.

kans om ook de aangrenzende terreinen te onderzoeken. De Bezettingstijd was hun in zover gunstig dat de bouwnijverheid praktisch stil lag. Bovendien kreeg men de beschikking over wetenschappelijk geschoold personeel, dat tevens vanuit Groningen de vereiste technische hulpmiddelen meebracht. De ontdekking van een thermengebouw, dat in zijn ontstaan gedateerd kan worden op rond het jaar 50 na Chr., versterkte de gedachte aan een in oorsprong *burgerlijke* nederzetting. Ook de vondsteninventaris wees in deze richting.

Nauwkeurige onderzoeken hebben sinds 1948 plaats gehad op terreinen, gelegen in de nabijheid van de thermen, onder leiding van prof. J. Bogaers van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort, in het bijzonder het z.g. zwarte veldje (de open ruimte westelijk van het Raadhuisplein). Hierbij is een wegenstelsel aan het daglicht gekomen met aangrenzende huizenbouw. Wij bevinden ons hier inderdaad in het hart van de vicus, waarvan bewoning reeds vanaf de Augusteïsche tijd moet worden aangenomen. We moeten ons deze vicus voorstellen als een plattelandsagglomeratie, die zich ontwikkeld heeft bij het wegenkruispunt, in de schaduw van het hedendaagse stadhuis. De woningen lagen langs deze wegen met vermoedelijk zijstraatjes en waren, althans sinds de tachtiger jaren opgetrokken op een stenen onderbouw, ofwel uit hout en leem zonder vaste onderbouw. Zij waren met tegulae bedekt; sommigen hadden een kelder. Met hun smalle zijde waren ze gekeerd naar de straatkant.

De heer Braat doet ons een verklaring aan de hand, waarom na de algemene verwoesting van het platteland in het laatste kwart van de 3e eeuw, de thermen en Coriovallum heropgebouwd zijn en de bewoning tot in de 5e eeuw toe zich heeft gehandhaafd. Hij doet hierover mededelingen in het onlangs verschenen 5e deel van de Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst, waarin aan romeins Heerlen een uitvoerige bespreking wordt gewijd. Het is z.i. niet onmogelijk, dat men van het centrum van de vicus, het terrein, waarop de thermen lagen en wellicht ook nog een ander openbaar gebouw, een stabulum of mansio, waar reizigers konden logeren en van postpaarden verwisselen, een soort versterking heeft gemaakt, waarbinnen de omwonenden zich konden terugtrekken. Zo althans zou een aannemelijke verklaring gegeven kunnen worden aan de aanwezigheid van twee spitsgrachten, waarbinnen de thermen zijn gelegen en die tot in de 4e eeuw zijn gedateerd. In dit verband heeft prof. H. von Petrikovits als zijn mening geuit, dat het castel-
lumerrein vermoedelijk in meer zuidelijke richting, n.l. Tempsplein-Nobelstraat ware te zoeken, mede met het oog op de hoogteligging van dit terrein.

Romeins Heerlen is hiermede niet uit de doeken gedaan: het blijft een punt van archeologisch onderzoek. Inmiddels bewaart onze stad een cultuurhistorisch kleinood in de resten van een gaaf thermengebouw als een blijvend zinvol teken van zijn romeins verleden als vicus en castellum!

29 april 1963.

L. van Hommerich

Die Grenzverteidigung des römischen Reiches

In rund 800 Jahren wuchs Rom von einer kleinen italischen Siedlung zur grössten Land- und Seemacht des Altertums. Nach weiteren dreieinhalb Jahrhunderten zerbrach es unter dem Ansturm der Barbaren.

Ueber diese einmalige grandeur et décadence eines Reiches ist von der Antike bis heute viel philosophiert worden. In unserer Betrachtung soll uns nur die Militärgeschichte beschäftigen. Immerhin führt das Studium der Militärpolitik Roms an den Kern des Phänomens heran.

Roms führende Politiker, die zugleich die höchste militärische Kommandogewalt innehatten, sahen sich immer vor die Aufgabe gestellt, das durch Waffengewalt oder Politik gewonnene Gebiet militärisch zu sichern, ehe sie es wirtschaftlich nutzen und durch Zivilisierung ganz für Rom gewinnen konnten.

Bei der Eroberung eines Landes muss die Besatzungsmacht das Gebiet gegen Aufstandsversuche der Bewohner und Angriffe der Nachbarn sichern. Nur dann, wenn keine Aufstandsgefahr mehr besteht, kann sich die Truppe ganz auf die Sicherung der Grenze konzentrieren.

Der zuverlässige Kern der römischen Truppe war im Vergleich zu den gestellten Aufgaben immer klein. Rom war deshalb auf eine differenzierte Bündnispolitik angewiesen und auf militärische Unterstützung durch die Bündner. Die ersten militärischen Festungsanlagen Roms im eroberten Neuland waren die *coloniae*, die Städte römischer Bürger und latinischer Bündner. Die männlichen Bewohner der *coloniae* waren militärisch organisiert. Die Platzwahl solcher *coloniae* erfolgte in der Frühzeit daher vor allem nach militärischen Gesichtspunkten. Sie lagen an wichtigen Verkehrsknotenpunkten, beherrschten bedeutsame Zugänge oder Strassen oder waren auch schon an gefährdete Grenzen vorgeschoben.

Als Rom seit der Mitte des 3. Jahrh. v. Chr. überseeische Gebiete als Provinzen gewann, musste es sein Heer vergrössern und ein neues Verfahren für die Besetzung der eroberten Länder entwickeln. Die Zahl der römischen Bürger und latinischen Bundesgenossen reichte nicht mehr aus, um die vielen neugewonnenen Provinzen durch befestigte Städte zu sichern. Der grösste Teil der Schutzaufgabe fiel dadurch der Truppe in ihren befestigten Garnisonen zu. Besonders alarmbereit und beweglich musste sie während der Okkupationsepoche eines Gebietes sein. Während der Annexionsepoche richtete sich die Verwaltung ein, sammelte Erfahrungen und begann mit der wirtschaftlichen und zivilisatorischen Entwicklung. Wenn die Bereitschaft der Bevölkerung, die römische städtische Zivilisation anzunehmen, weit genug fortgeschritten war und man nicht mehr mit nennenswerten Aufstandsversuchen zu rechnen brauchte, war der Zeitpunkt gekommen, ein Gebiet durch Gesetz zur römischen Provinz zu erheben.

Zu den grossen geschichtlichen Leistungen des Kaisers Augustus (27 v. Chr. — 14 n. Chr.) gehörte es, die Schrecken des Bürgerkrieges beendet zu haben und das römische Reich dergestalt erweitert zu haben, dass Italien nun seine Mitte war. In den neuerobernten Ländern, die mehrfach von schweren Volksaufständen gefährdet wurden, wandten die Feldherrn des Augustus die Besetzungsmethoden Cäsars an: in der guten Jahreszeit beweglich Krieg zu führen und in der schlechten Jahreszeit die Truppe in festen, aus Holz gebauten Lagern überwintern zu lassen. Die Platzwahl für diese Lager war entscheidend, denn die Truppe musste im Alarmfall rasch an jeden gefährdeten Punkt gelangen können. Man legte deshalb an wichtigen Vormarsch- oder Verbindungspitzen feste Lager an, die im Sommer von einer kleinen Kampftruppe und von Nachschubeinheiten besetzt waren, während sie im Winter der gesamten Kampftruppe zum Aufenthalt dienten. Derartige Lager sind z.B. am Ostalpenrand und an der Lippe bekannt.

Von grosser militärgeschichtlicher Bedeutung war es, dass Augustus in den Jahren zwischen 16 und 13 v. Chr. die Legionen, die bisher irgendwo im Innern Galliens gelegen hatten, an den Rhein vorverlegte, um das rechtsrheinische Germanien zwischen Rhein, Main und Elbe zu erobern. Die linksrheinische Bereitstellungslinie blieb auch weiter bestehen, nachdem die Legionen in das rechtsrheinische Germanien eingerückt waren. Sie diente nun als eine ausgedehnte Nachschubbasis. In die Lager am linken Rheinufer konnte sich die Kampftruppe im Winter zurückziehen, wenn es nicht ratsam erschien, in rechtsrheinischen Germanien selbst zu überwintern. Die Offensive gegen das rechtsrheinische Germanien von 12 v. Chr. bis 16 n. Chr. brachte nicht das gewünschte Ergebnis. Die Schlacht im Teutoburger Wald und andere Faktoren bewogen Tiberius schliesslich im Jahr 16 n. Chr., auf den Besitz des rechtsrheinischen Germanien zu verzichten. Trotzdem blieben die Legionen in ihren linksrheinischen Nachschubbasen in Garnison. So kam es, dass in Niedergermanien zum ersten Mal im römischen Reich ein peripherer Flusslimes entstand, eine stark besetzte Hauptkampflinie, hinter der sich kein tiefgestaffeltes Hauptkampffeld mehr befand. Der niedergermanische Limes scheint also das Vorbild für diesen Typus einer linearen Grenzverteidigung geworden zu sein. Militärisch kann die lineare Besetzung einer Grenze nur dann Wert haben, wenn das Hinterland vollkommen gesichert ist und wenn nicht mit schweren Einbrüchen eines grösseren Feindes zu rechnen ist.

Durch die Eroberungen des Kaisers Trajan (98—117 n. Chr.) gewann das römische Reich seine grösste Ausdehnung. Die auf Trajan folgenden Kaiser Hadrian, Antoninus Pius und andere liessen es sich angelegen sein, den römischen Besitzstand defensiv zu sichern. Ein militärisches Eingreifen gegen Aufstandsversuche im Innern war nur in wenigen unzuverlässigen Provinzen notwendig. Im grossen und ganzen herrschte im 2. Jahrh. n. Chr. der Kaiserfriede, durch den die Wirtschaft und Zivilisation blühten.

Betrachten wir die militärischen Verteidigungsanlagen an den Grenzen des römischen Reiches während dieser Zeit!

In Britannien blieben drei Legionen in einem weiten Dreieck über den südlichen Teil der Insel verteilt. Nach Norden baute man unter Kaiser Hadrian eine Grenzbefestigung vom Solway Firth bis Newcastle-on-Tyne. Sie war zum Teil aus Rasensoden, zum Teil aus Stein gebaut und bildete ein durchlaufendes Annäherungshindernis gegen die nördlichen Feinde. Die Mauer war durch Hilfstruppenlager und durch kleinere Wachkastele in Meilenabstand geschützt. Zu Beginn der vierziger Jahre des 2. Jahrh. schob ein Statthalter die Militärgrenze nach Schottland vor und liess aus Rasensoden und Holz ein neues Annäherungshindernis zwischen dem Firth of Clyde und dem Firth of Forth bauen, die sogenannte Antoninusmauer. Diese musste allerdings gegen Ende des Jahrhunderts aufgegeben werden, so dass wieder die Hadriansmauer bis gegen Ende des 4. Jahrh. die Militärgrenze war. — In Niedergermanien verlief eine lineare Befestigungslinie mit Legions- und Hilfstruppenlagern entlang dem linken Rheinufer. Der Strom war ein natürliches Annäherungshindernis gegen die Germanen. — Die Provinz Obergermanien begann am Vinxtbach zwischen Ahr und Brohl. Die Militärgrenze dieser Provinz wurde Ende des 1. und Anfang des 2. Jahrh. n. Chr. allmählich vom linken Rheinufer nach Osten vorgeschoben. So entstand der obergermanische Limes von Hönningen bis etwa Lorch. Der obergermanische Limes war ein Erdwall mit einem feindseitig gelegenen Graben. Er wurde zu Beginn des 3. Jahrh. mit einem festen Zaun verstärkt. Auxiliarlager und Wachttürme waren in vorderer Linie errichtet, während die Legionen im Hinterland in Mainz und Strassburg lagen. — Etwa von Lorch ab knickte die Grenzverteidigung in einem fast rechten Winkel nach Osten ab. Der rätische Limes verlief erst parallel zur Donau und erreichte sie dann etwa bei Eining, rund 30 km südwestlich von Regensburg. Der Wall des rätischen Limes wurde im frühen 3. Jahrh. durch eine Steinmauer ersetzt und war wie der obergermanische durch Hilfstruppenkastele und Wachttürme geschützt. — In den nunmehr folgenden drei Provinzen Noricum (heute hauptsächlich Oesterreich), Pannonien (heute Ungarn) und Moesien (Bulgarien) war die Donau bis zum Beginn des 2. Jahrh. die Militärgrenze gegen Norden hin. Der Donaulimes glich dem schon beschriebenen niedergermanischen Limes: der Strom diente als Annäherungshindernis. Am rechten Ufer verlief eine durchgehende Limesstrasse, an der Legionslager, Hilfstruppenkastele und Wachttürme standen. — Als der Kaiser Trajan Dazien, das heutige Rumänien, erobert und im Jahr 107 n. Chr. als römische Provinz eingerichtet hatte, musste auch dieses Land verteidigt werden. In Dazien wurde ein peripheres Verteidigungssystem im Nordwesten, in den Karpaten, auf den transsilvanischen Alpen und entlang dem Oltfluss mit militärisch gesicherten radialen Strassen kombiniert. — Die West- und Südküste des Schwarzen Meeres wurde durch die Flotte und durch befestigte Flottenstationen geschützt. Ein Landlimes war erst wieder in Kappadokien, im Osten der heutigen Türkei, notwendig. Diese Strecke der römischen Militärgrenze ist der bisher am schlechtesten untersuchte Abschnitt der gesamten römischen Reichsgrenze. Ein Teil der kappadokischen Militärgrenze folgte dem Euphrat. — Ein schwieriges militärisches Problem war die Verteidigung

der Provinzen Mesopotamien, Syrien und Arabien. Hier war die Wüsten-
grenze überall nach Osten hin gegen einen äusserst beweglichen berittenen
Feind offen, auch die Bevölkerung innerhalb der Provinzen war
keineswegs sicher. Deshalb mussten die Legionen im Hinterland verteilt
bleiben. Anstelle eines durchlaufenden Grenzlimes musste man sich dar-
auf beschränken, wichtige radiale und peripher verlaufende Strassen
durch Hilfstruppenlager und Wachtposten militärisch zu sichern und so
ein tiefes Hauptkampffeld zu bilden. — Die Südgrenze Aegyptens war
durch keine fortlaufende Grenzsperre geschützt. — Westlich von Aegypten
folgte der Limes tripolitanus. Er war eine von Kastellen geschützte
Strasse, wobei vor allem die Passübergänge nach Süden militärisch ver-
teidigt waren. Die nächsten nach Westen folgenden Provinzen waren
Africa proconsularis, Numidien und Mauretaniën, die heutigen Staaten
Tunis, Algerien und Marokko. Sie scheinen streckenweise eine durch-
laufende militärische Verteidigung gegen Süden hin gehabt zu haben.
Gegen die Wüste hin war hier die Provinz durch einen militärisch ge-
sicherten Streifen geschützt, dessen südlichen Rand Annäherungshinder-
nisse in Form von Trockenmauern, Wällen und Gräben bildeten. Sowohl
die Annäherungshindernisse wie die Radialstrassen waren militärisch
gesichert.

Die Limites an den römischen Reichsgrenzen hatten also je nach den
militärischen und geographischen Bedingungen verschiedene Form. In
vielen Fällen baute man durchlaufende Annäherungshindernisse wie die
Hadriansmauer in Britannien, den obergermanischen und rätischen
Limes oder die Grenzbefestigungen in Nordafrika.

Vom 3. Jahrh. ab wurde durch Einbrüche der Goten, der Franken und
Alamannen und der unter den Sassaniden geeinigten Iranier das römi-
sche Reich gefährdet. Einige hervorragende Kaiser wurden dieser Ge-
fahr Herr durch Kriege und Reorganisation des Heeres sowie der Grenz-
verteidigung. In der 1. Hälfte des 4. Jahrh. trennte man die Grenz-
besatzungstruppe von einer neu aufgestellten mobilen Truppe. Diese war
nicht an feste Garnisoren gebunden, sondern konnte aus dem Hinterland
heraus Einbrüche der Feinde rasch niederkämpfen. Die Reichsfeinde
hatten aber auch gelernt, starke Befestigungen mit Artillerie, mit tech-
nischen Mitteln und mit Brandwaffen erfolgreich zu bekämpfen. Dadurch
war Rom gezwungen, seine Festungsanlagen zu verbessern. Die Legions-
festungen der frühen und mittleren Kaiserzeit waren rechteckige, befestigte
Truppenunterkünfte, deren Wehranlagen aus einer Mauer und
einem oder mehreren kurz davor gelegenen Gräben bestanden. An den
Toren, Lagerecken und oft an den Zwischenstrecken lagen Türme, die
als Artillerie- und Beobachtungsstände dienten. Seit der Zeit Diokletians
(284—305 n. Chr.) übernahm man für den Bau militärischer und
bürgerlicher Festungen die Erfahrungen der Festungsbaukunst im Osten.
Man baute die Türme so, dass ein Teil von ihnen über die Feindseite der
Festungsmauer vorsprang. Das hatte den Vorteil, dass man einen Feind,
der die Festungsmauer untergraben oder mit besondern Einrichtungen
ersteigen wollte, flankierend zu beschiessen vermochte. Gegen die Be-
lagerungsmaschinen und die Artillerie zog man weit vor den Festungen

riesige Gräben. Als Konstantin d. Gr. in Ober- und Niedergermanien einen neuen Limes entlang dem linken Rheinufer baute, wurden die neuen Festungen nach den beschriebenen Gesichtspunkten gebaut, ebenso wahrscheinlich im Osten des Reiches. Unter Kaiser Valentinian (364—375 n. Chr.) ging man in der Festungsbaukunst noch einen Schritt weiter: Trotz aller bisher getroffenen Massnahmen scheint die Belagerungsartillerie mit ihren Brandgeschossen gerade die Mittelgebäude der römischen Festungen besonders getroffen zu haben. Man ging deshalb jetzt dazu über, alle Innenbauten der Festungen in den feuerarmen Raum unmittelbar hinter den Wehrmauern anzubauen. Dadurch blieb die Mitte der Festung leer. Die Nachschubstrassen, die aus dem Hinterland an die Grenze führten, wurden mit befestigten Nachschubstationen und burgi, das sind Wachtposten, versehen. Eine solche Nachschubstrasse führte von Bavai bis Köln. Auch die Städte bauten nach den neuen Gesichtspunkten der Festungsbaukunst ihre Mauern um oder bauten neue Mauern, wenn sie noch keine besaßen. Die ländliche Bevölkerung konnte nicht immer in eine Stadt fliehen, wenn Feindgefahr drohte. Sie errichtete deshalb auf Bergeshöhen eigene Fluchtanlagen, deren Wehrmauern der Gestalt des Geländes angepasst waren. Bei der Suche nach geeigneten Anhöhen nahm man oft solche in Besitz, die schon der urgeschichtliche Mensch zur Verteidigung aufgesucht hatte. Als im 5. Jahrh. n. Chr. in den Alpen eine Sperrlinie gegen die nach Italien drängenden Germanen aufgebaut werden musste, benutzte man ebenfalls Anhöhen im kärntner Drautal und in Jugoslawien. Die Mitte dieser Festungsanlagen war frei von Gebäuden, einmal aus den genannten festungsbaulichen Gründen, zum andern, weil man Weideland für das Vieh brauchte, das man in Notzeiten hierher zusammentrieb. Auf der höchstgelegenen Stelle pflegte man eine Kirche zu bauen. Wahrscheinlich ging das Prinzip dieser auf Bergeshöhe gelegenen Wehranlagen mit ihren Mauern, deren Grundrissverlauf dem Gelände angepasst war, und mit den Gebäuden, die in den feuerarmen Raum unmittelbar an die Wehrmauer gerückt waren, mit der Kirche im Innern und mit einem Mittelhof geradlinig in den frühmittelalterlichen Burgenbau über.

Der militärisch-politische Zusammenbruch der lateinisch sprechenden Hälfte des römischen Reiches war trotz hervorragender Feldherrn wie Aetius auf die Dauer nicht zu verhindern. Im ganzen Westen bildeten sich germanische Königreiche, seit 476 sogar in Italien. Das Ostreich, dessen Hauptstadt Konstantinopel war, führte die antike Tradition zivilisatorisch und militärisch-politisch fort. Von vielen Feinden bedroht, zu denen nun auch noch die Slawen kamen, entwickelte es die spätantike Festungsbaukunst weiter. So kommt es, dass manche festungsbauliche Form und mancher Grundsatz, die im römischen Reich geschaffen und von Byzanz fortgeführt waren, in die Wehrbauten der slawischen Völker wie der islamischen eindrangen. Die Kreuzfahrer wiederum brachten aus dem byzantinischen Osten festungsbaukundliche Kenntnisse zum Westen. So ist also auch die Festungsbaukunst des europäischen Mittelalters auf diesen vielen, oft verschlungenen Wegen von der Antike befruchtet worden.

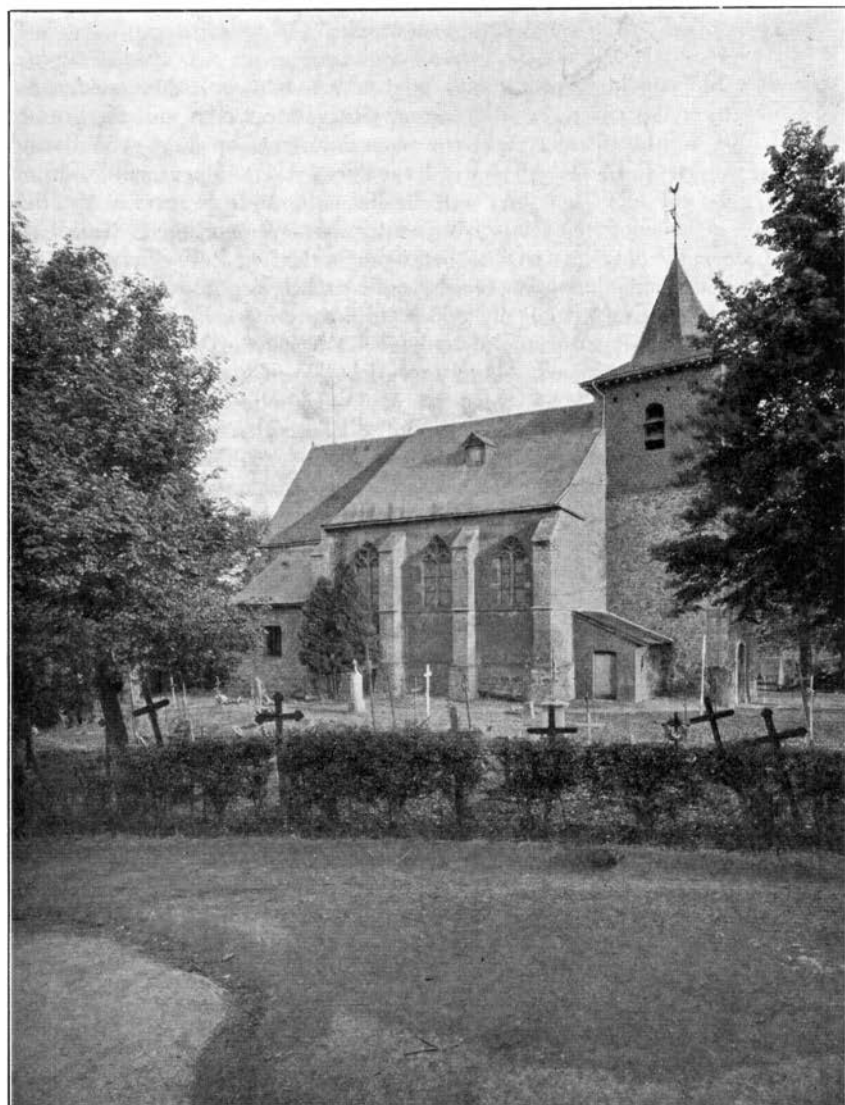
Prof. Dr. H. von Petrikovits

Monumentenzorg in de gemeente Eygelshoven

In deze tijd van hoogconjunctuur gaat er een bouw golf door steden en dorpen en verrijzen er allerwegen, als paddestoelen uit de grond, nieuwe woningen met moderne voorzieningen op het gebied van hygiëne en comfort. Alles wordt vernieuwd en „opruimen” schijnt het parool voor alles, wat niet aan de eisen des tijds beantwoordt. Niet alleen de echte krotten gaan verdwijnen, maar ook woningen, die bij de vorige generatie nog behoorlijke behuizingen waren. Zelfs monumentale gebouwen, die aan de plaats een bepaald cachet geven, worden met de grond gelijk gemaakt voor de verwezenlijking van een of ander plan. En dat ondanks de nieuwe monumentenwet, die het dorpsbeeld ook onder de monumentenzorg plaatst en wel met recht. Want het dorpsbeeld is het, dat de mensen aanspreekt. De mens voelt zich alleen thuis in de hem vertrouwde omgeving van personen en dingen. Daarnaast verlangt hij, als hij op leeftijd is gekomen. De vereenzaming van de bejaarden, een kwaal van onze tijd, vindt voor een groot deel zijn oorzaak in het gemis van die vertrouwde omgeving. Zij vormt ook de diepere grond van vaderlandsliefde en heimwee. Dat liefde voor gebouwen diep kan zitten, bleek mij, toen enige tijd geleden het huis Weyerhorst (Penners) werd afgebroken. Dat vond een oude Heerlenaar zo erg, dat hij het mij kwam vertellen en klaagde, dat men zelfs de mooie huizen niet spaarde. En dat men in zijn eigen omgeving een vreemdeling kan zijn, ondervond een 90-jarige, die een wandeling maakte en op een kilometer van zijn woning in de nieuwe wijk op de Keizer terecht kwam. Hij moest de weg vragen. Hij was blij, zo vertelde hij, toen hij het huis Pieters zag, want nu voelde hij zich weer op bekend terrein. Thans zou hij zich daar ook niet meer terug kennen, want ook dat huis in intussen afgebroken.

De eerbied en de daarmee verbonden zorg voor de monumenten van geschiedenis (ook van het dagelijkse leven) en kunst is een zwakke zijde van onze tijd. Toch is het meer dan hoog tijd, dat de daartoe geroepen autoriteiten en dat zijn in de eerste plaats de gemeentebesturen, de monumenten, in wijde zin genomen, als voorwerpen van openbare zorg gaan beschouwen.

De gemeente Eygelshoven geeft daarvan een lofwaardig en navolgenswaardig voorbeeld. Het bestuur van deze kleine gemeente heeft de beschermende en verzorgende hand uitgestrekt over bouwwerken, die als monumenten zijn te beschouwen, en deze in een staat gebracht, die hun behoud verzekert. Het zijn de oude kerk en de Laathof, vertegenwoordigende resp. het kerkelijk en het bestuurlijk element in Eygelshovens verleden, het huis Henckens en het Valkenburgs goed in de Torenstraat, beide voorbeelden van eertijds grote boerderijen, een drietal eenvoudige huisjes op de Kerkberg, representerende de oorspronkelijke omgeving

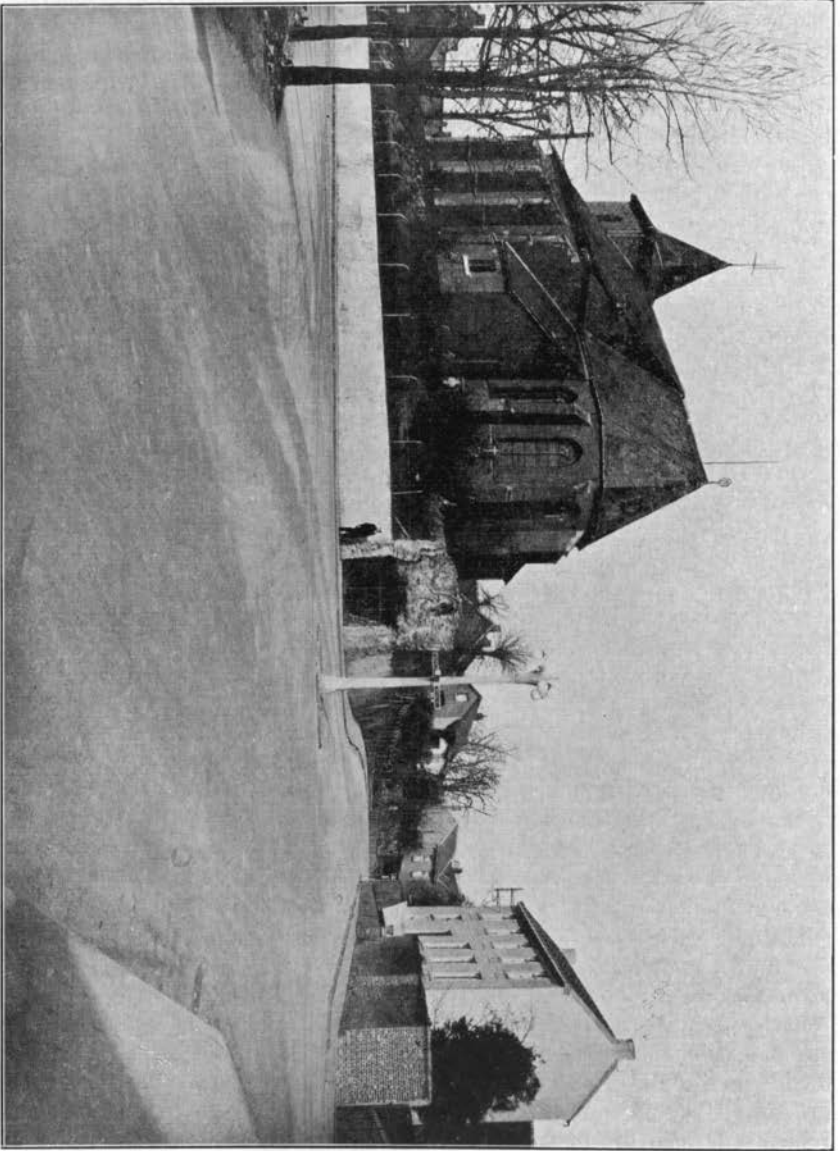
der kerk en een aanbouw aan een huis in de Laurastraat 21, de preekstoel genoemd, merkwaardig om zijn bouwwijze.

De op een heuvel gelegen oude kerk is volgens onze maatstaf niet meer dan een kapel, maar ze is voor de historie van regionale betekenis. Ze was eens de parochiekerk voor Eygelshoven, Waubach (met Onderst-Nieuwenhagen — het Spaanse Kentje), Groenstraat, Broekhuizen, Rimburg, Mariënberg en Scherpenseel, dus voor een groot gebied ten noorden van Eygelshoven. We moeten hieruit afleiden, dat bij de stichting der parochie de hele streek zeer dun bevolkt was. De bewoning zal bestaan hebben in alleenstaande boerderijen, waarvan enige door verdeling van de grond in de loop der tijden uitgegroeid zijn tot gehuchten en dorpen, die zelfstandige parochies werden. Reeds in 1510 werd Mariënberg met Scherpenseel en Rimburg van de parochie Eygelshoven afgescheiden en in 1802 Waubach. Voor de bewoners van Eygelshoven heeft het kerkje dienst gedaan tot 1922, toen een door de groei der bevolking noodzakelijk geworden nieuwe kerk in gebruik genomen werd. Het monumentale van het kerkje zit niet zo zeer in het gebouw als in de historie, die het vertegenwoordigt. Maar ook als bouwwerk heeft het ons heel wat te vertellen. Zijn bouwgeschiedenis strekt zich over eeuwen uit. Voor het eerst wordt er van het kerkgebouw melding gemaakt in 1371, doch het moet er toen al lang gestaan hebben. De bouwwijze van de toren vertoont een karakter, dat wijst op de 11de eeuw of vroeger. De oorspronkelijk er bij behorende kerk is blijkbaar door een nieuwe vervangen. Het koor van de tegenwoordige is volgens een inscriptie in een steen in de muur aan de zuidkant in 1507 gebouwd. Dit inschrift luidt: In. ✠. altera. nativitati B. IohaiC ✠ Anno. 1507. Iterad Vae.

Het middenschip met de zijbeuken moet korte tijd daarna gebouwd zijn (1611), terwijl er voortdurend restauraties plaatsgevonden hebben. Zo werd de toren, reeds in 1712 bouwvallig genoemd, in 1820 grondig gerepareerd. Een algehele restauratie als rijksmonument had plaats in 1939—'40.

De toren is dus het oudste bouwwerk, het overblijfsel van een kerkgebouw, dat in de 16de eeuw door een nieuw vervangen is. Hij vertoont in de onderste en bovenste helft twee verschillende bouwwijzen. De eerste is grotendeels opgetrokken van Nievelsteiner zandsteen in breuksteenverband met onregelmatige hoekblokken. In het metselwerk zijn halfbekapte stenen en scherven van dakpannen verwerkt, beide uit afbraak van Romeinse gebouwen afkomstig. De bovenste helft is van baksteen met hardstenen hoekblokken. Een deur met een rondboog in hardsteen geeft toegang tot de kerk. Boven de deur is een rechthoekig venster. Aan weerszijden van de toren bevinden zich galmgaten. De toren zelf steekt slechts met zijn spits boven het dak van de kerk uit. Oudtijds diende de toren als toevluchtsoord en voor verdediging. De ruimte boven het gewelf was slechts door middel van een ladder van buitenaf te bereiken. Als men die ophaalde, zat men er veilig.

De kerk is een hallekerk opgetrokken in Gothische stijl. Ze wordt door spitsbogen, die op achthoekige pijlers rusten verdeeld in een middenschip en twee smalle zijschepen, die alle drie even hoog zijn. Ze liggen samen

onder één dak. Het gewelf wordt gevormd door spitsbogen met ribben van verschillend profiel. In de zijbeuken zijn gothische vensters. Het koor sluit in hoogte en bouwwijze aan bij het middenschip. Het wordt afgesloten door een voormuur en afgeschuinde zijmuren, die ieder van een spitsboogvenster voorzien zijn.

De beide zijmuren zijn aan de buitenkant van steunberen voorzien, waartussen zich de vensters bevinden. Aan de zuidzijde van het koor is een dichtgemetselde ingang zichtbaar met een nis er boven, waarin eertijds een eikehouten buste van de patroon der kerk, de H. Johannes de Doper, stond. Deze bevindt zich thans in de nieuwe kerk. In de nis staat nu een copie er van.

(Wordt vervolgd)

J. J. Jongen

Een muntvondst te Eyselshoven

Eyselshoven heeft een zeer oude geschiedenis, die ik hier niet zal verhalen.¹⁾ Uit het oude verleden zijn nog verschillende bouwwerken overgebleven, die dank zij de niet aflatende belangstelling van de burgemeester Mr. H. J. Boijens ook voor de tegenwoordige tijd behouden bleven, zoals de Laathof en het Henckenshuis. Ook het oude Kerkje van Eyselshoven bleef gelukkig behouden.²⁾

Onlangs (1963) is andermaal een oud bouwwerk, n.l. het pand Laurastraat 21 (de preekstoel), gerestaureerd. De Raad van de Gemeente Eyselshoven, wederom gestimuleerd door de burgemeester, verleende het nodige crediet en onder leiding van de architect P. A. Schols uit Geleen werd ook dit gebouw door het aannemersbedrijf Bisscheroux te Schaesberg, zodanig hersteld, dat het voorlopig weer tegen een stootje kan.

In zijn eerste rapport aan de burgemeester deelt architect Schols al mede, dat het vakwerkgebouw van vóór 1700 moet stammen, dat het degelijker dan de andere vakwerkgebouwen is opgetrokken en dat het van een zekere welstand getuigt. De bijzonder fraaie kelder is gewelfd en uit veldkeien en Nievelsteiner zandsteen opgetrokken.

Werd het oordeel van de heer Schols, dat het gebouw van vóór 1700 moest dateren, al gesteund door de bewering van de vroegere eigenaar dat onder het pleisterwerk van de aangebouwde oostgevel zich een eikebalk zou bevinden met het jaartal 1631, dit oordeel werd zekerheid, toen men bij de restauratie van de kelder een muntvondst deed. Van zes van de zeven gevonden munten kan men het jaartal vaststellen waarin zij geslagen zijn (zie bijlage). De oudste dateert uit 1616 en de jongste uit 1656. Van de zevende munt is het jaartal zodanig afgesleten, dat het niet meer valt te ontcijferen. Ze werd echter uitgegeven tijdens de regering van Maximiliaan Hendrik van Beyeren, o.a. prins-bisschop van Luik (1650—1683), zodat zij heel goed uit dezelfde tijd kan stammen

als de munt van 1656, die van dezelfde vorst afkomstig is. Wij kunnen dus concluderen, dat de munten niet vóór 1656 verborgen werden, maar ook niet heel veel later, omdat men moeilijk kan aannemen dat de oorspronkelijke eigenaar der munten slechts geld wilde sparen dat in 1656 of vroeger geslagen was. De geldschat moet dus zeker nog in de 17e eeuw zijn aangelegd, waardoor dus het oordeel van architect Schols over de ouderdom van het bouwwerk, naar mijn mening, buiten iedere twijfel wordt gesteld.

Wanneer werden de munten nu verborgen? Wij moeten wel aannemen, dat dit is gebeurd in een onveilige tijd. Wel zegt van de Venne ³⁾, dat hem uit de 17e eeuw geen inkwartieringen te Eyselshoven bekend zijn, maar zeker is, dat in het jaar, dat in onze Vaderlandse Geschiedenis het Rampjaar genoemd wordt (1672) een groot Frans leger van naar men aanneemt 60.000 man, na de vesting Maastricht afgegrensd te hebben, onder aanvoering der veldheren Condé en Turenne door Zuid-Limburg naar Aken marcheerde, om van daar over Keulen langs de Rijn het eigenlijke gebied der Zeven verenigde Provinciën binnen te vallen. Bij Mosmans ⁴⁾ lees ik : „le prince de Condé est venu de 23 du courant (mei) camper sa personne avec sa suite sur le château (van Wittem) et son armée de 30 à 32 milles hommes tout alentour.” Deze soldaten gedroegen zich niet als lammetjes. In Wittem en omgeving is er toen vreselijk huis gehouden. In Eys had zelfs een heiligschennende diefstal van gewijde vaten plaats. ⁵⁾ Zo de Fransen bij die gelegenheid niet in Eyselshoven zijn geweest, wat niet waarschijnlijk is, dan zal toch wel het gerucht van hun optreden spoedig Eyselshoven hebben bereikt en ieder die ook maar iets bezat, zal zijn bezit zo goed mogelijk hebben verborgen. In 1673 hadden de Fransen inmiddels Maastricht ingenomen en van daaruit deden zij in genoemd jaar een aanval op het kasteel Rimburch. De vestingwerken waren weldra in puin geschoten en de bezetting van het kasteel moest zich overgeven. De Fransen legden nu zelf garnizoen in het kasteel en van daaruit vorderde dit o.a. krijgscontributies in de omgeving. ⁶⁾ Ook toen was er dus alle reden om het geld te verbergen.

Als bijlage laat ik de beschrijving der munten door de numismaat Jacques Schulman te Amsterdam/Den Haag volgen, waarbij nog enkele opmerkingen.

Albertus en Elisabeth zijn bij ons beter bekend als Albertus en Isabella. Isabella zou in 1617 zijn opgetreden als (her)oprichtster van de St. Sebastianus Schutterij te Kerkrade. ⁷⁾

Munt no. 5 draagt het opschrift: Mo(neta) Reg(alis) Sedis Aquisgr(ani). De door mij tussen haakjes geplaatste letters geven n.m.m. de oplossing van de afkortingen aan. Door Schulman wordt als vertaling gegeven: Munt van de Rijksstad Aken. Naar het mij voorkomt zou de vertaling moeten luiden: Munt van de koninklijke stoel van Aken. Deze koninklijke stoel was een Akens gerecht van grote importantie. Oppenhoff ⁸⁾ zegt dat hij (Der königliche Schöffentuhl) „bis zum Ausgang der reichsstädtischen Zeit nicht nur für Aachen Rechtsprach, sondern auch als „Oberhof des zisalpinischen Kaiserreichs” für viele Städte und Ort-

schaften Rheinlande, België's und der Niederlande Berufungsgericht war und auf Verlangen Rechtsbelehrung erteilte."

Van deze koninklijke schepensestoel, waarvan het ontstaan zou teruggaan tot de tijd van de Karolingers (c.f. Gras, zie noot 8) is mogelijk reeds sprake in een hymne uit een graduale van het Akense Munsterstift uit de eerste helft der 13e eeuw. Deze hymne die als sequentia werd gezongen in de H. Mis op het feest van Karel de Grote (Karel de Grote was op aandringen van keizer Frederik Barbarossa door de tegenpaus Paschalis III heilig verklaard in 1165 — feestdag 28 januari. De Kerk erkent deze heiligverklaring niet, maar laat zijn verering als zalige toe in Aken en omgeving) begint aldus:

Urbs Aquensis, urbs regalis,
Regni sedes principalis,
Prima regum curia.⁹⁾

Regni sedes principalis zou men kunnen vertalen met: de voornaamste (schepen)stoel van het Rijk.

In ieder geval is sprake van de koninklijke stoel in het omschrift van het Akense stadszegel uit 1328 dat te lezen geeft: *Sigillum regalis sedis Aquensis ad causas* (zegel voor zaken van de koninklijke stoel te Aken).¹⁰⁾

Ten slotte dank ik Mr. H. J. Boijens, burgemeester van Eygelshoven, die mij tijdelijk de beschikking gaf over het dossier pand Laurastraat 21 en de aldaar gevonden munten, waardoor het mij mogelijk was deze bijdrage te schrijven.

H. J. M. Frusch

- 1) Men zie : J. M. van de Venne : Eygelshoven gedurende acht eeuwen 1131—1931 (Maastricht 1931).
- 2) Men zie voor de genoemde gebouwen : De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Zuid-Limburg. Deel I ('s-Gravenhage 1962) blz. 136 seq.
- 3) J. M. van de Venne : o.c. bldz. 40.
- 4) H. Mosmans C.ss.R. : De Heeren van Wittem (Venlo 1923) bldz. 134.
- 5) P. J. M. Peters : Wandelingen in en om Heerlen (Heerlen z.j.) bldz. 141.
- 6) H. Hanssen : Die Rimbürg (Aachen 1912) S. 199.
- 7) Mgr. H. J. van der Mühlen en L. Geilenkirchen : St. Sebastianusbroederschap Kerkrade 1617—1942 (Kerkrade 1947) bldz. 11.
- 8) Joseph Oppenhoff : Die Aachener Gerichte in Aachener Heimatgeschichte herausgegeben von Dr. Albert Huyskens (Aachen 1924) S. 186.
Men zie ook :
F. Gras : Der Aachener Schöpfenstuhl in Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, deel 41 (1920) S. 123 seq. en deel 42 (1921) S. 1 seq.
G. D. Franquinet : Les appels à la cour d'Aix la Chapelle in Publications, deel IX, (1872) bldz. 296 seq. Franquinet geeft een uitgebreide lijst van plaatsen die naar Aken in appel gingen.
- 9) Tekst in Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, deel 12 (1890) S. 12. Een volledige, ofschoon vrije, vertaling der hymne in het Duits vindt men in : Karl Heinz Pelzer : Urbs Aquensis (Aachen 1959) S. 43.
- 10) Afbeelding van dit zegel in Karl Heinz Pelzer, o.c. S. 106.

1
(zilver)

2
(zilver)

3
(zilver)

(zilver)
4

(zilver)
5

(koper)
6

(zilver)
7

Toelichting bij de foto's van de munten die in Eygelshoven gevonden zijn.

1. *Driestuiverstuk* van *Luxemburg* 1616 geslagen door de *Aartshertogen* (Albertus en Elisabeth 1598—1621). Beschrijving in „Les monnaies des Pays-Bas Bourgingnons et Espagnols” door H. Enno van Gelder en Marcel Hoc. No. 315—5.

Volledige tekst luidt :

16 (kroon) 16 * ALBERTVS * ET * ELISABET * DEI * GRATIA
(Albertus en Elisabeth bij de Gratie Gods)

ARCHID * AVST DVCES * BVRG * LVXEMBURG Z^c
(Aartshertogen van Oostenrijk, Hertogen van Bourgondië, Luxemburg enz.)

2. *Driestuiverstuk* van *Vlaanderen* 1620, geslagen door de *Aartshertogen*. Beschrijving : v. Gelder - Hoc. No. 315—6.

Volledige tekst luidt :

16 (kroon) 20 * ALBERTVS * ET * ELISABET * DEI * GRATIA
(Albertus en Elisabeth bij de Gratie Gods)

* ARCH * D * AVST * DVCES * BURG Z CO * FL (lelie)
(Aartshertogen van Oostenrijk, Hertogen van Bourgondië enz.
Graven van Vlaanderen)

De lelie is het muntteken van Brugge.

3. *Driestuiverstuk* van *Brabant*, waarschijnlijk 1617 geslagen door de *Aarts*-*hertogen*.
v. Gelder - Hoc. No. 315—(3?)
Volledige tekst luidt :
16 (kroon) 17 * ALBERTVS * ET * ELISABET * DEI * GRATIA * (hoofd?)
(Albertus en Elisabeth bij de Gratie Gods)
* ARCHID * AVST * DVCES * BURG * BRAB * Z^c
(Aartshertogen van Oostenrijk, Hertogen van Bourgondië, Brabant enz.)
De munten voor Brabant zijn geslagen in Antwerpen (muntteken: hand),
in Maastricht (muntteken: ster), in 's Hertogenbosch (muntteken: boom) en
in Brussel (muntteken: hoofd). Op deze munt staat waarschijnlijk een hoofd.
4. *Schelling* (= 6 stuiver) van *Brabant* 1628, geslagen door *Philips IV* (1621—
1665).
v. Gelder - Hoc. No. 333—?
Het muntteken is afgesleten, zodat niet meer is te zeggen of de munt ge-
slagen is in Antwerpen, Maastricht of Brussel.
Volledige tekst luidt :
PHIL • IIII • D • G • HISP • ET • INDIAR • REX •
(Filips IV bij de Gratie Gods Koning van Spanje en Indië)
• ARCHID • AVS • DVX • BVRG • BR • Z^c
(Aarthertog van Oostenrijk, Hertog van Bourgondië, Brabant enz.)
Naast het wapen staat 16 — 28.
5. *Marck* van de *Rijksstad Aken* (16)48, geslagen onder de regering van *Keizer Ferdinand III* (1637—1657).
Beschrijving in J. Menadier : Die Aachener Münzen. De munt moet voor-
stellen no. 228 maar heeft het type van no. 254. Het gewicht van dit stuk
is ook afwijkend, n.l. 1,105 gram.
Borstbeeld van Karel de Grote met scepter en rijksappel boven een schild
met adelaar, links 4, rechts 8.
Volledige tekst luidt :
MO • REG • SEDIS • AQVISGR •
(Munt van de Rijksstad Aken)
* I *
MARCK
ACH
(adelaar) MON • NOV • VRBIS • AQVISGR •
(Nieuwe munt van de stad Aken)
De adelaar is het wapen van Aken.
6. *Oort* zonder jaartal van *Bisdóm Luik*, geslagen door *Maximiliaan Hendrik v. Beieren* (1650—1688).
Beschreven in het boek van de Chestret de Haneffe. No. 644.
(4 oortjes = 8 duiten = 1 stuiver).
Volledige tekst luidt :
Beiers wapen met
MAXIM • HEN • D • G • ARC • COL
(Maximiliaan Hendrik bij de Gratie Gods Aartsbisschop van Keulen)
EPS ET • PRIN • LEO • DVX • BV
(Bisschop en Vorst van Luik, Hertog van Bouillon)
Het veld heeft het wapen van Bouillon, daarboven de keurvorstenhoed.
Geslagen in Hasselt.
7. *Schelling* 1656 van *Bisdóm Luik*, geslagen door *Maximiliaan Hendrik v. Beieren*.
de Chestret de Haneffe, No. 636.
Volledige tekst luidt :
MAXIM • HENRI • D • G • ARCHIE • COL
(Maximiliaan Hendrik bij de Gratie Gods Aartsbisschop van Keulen)
EPS ET • PRINC • LEO • ET • S • BV • DVX
(Bisschop en Vorst van Luik, en Hertog van Sedan en Bouillon)
Het wapen is van Beieren met een hartschild van Bouillon, daarnaast het
jaartal 16 — 56.

HISTORISCHE CHRONIEK

Burgemeester drs F. J. W. Gijzels, de nieuwe wachter over Heerlen

Op de bestuurszetel van burgemeester in de centrumgemeente van het oostelijk Mijnstreekgebied is met ingang van 1 februari 1964 door H.M. de Koningin wederom een nieuwe funktionaris benoemd, nu in de persoon van de oud-excellentie Staatssecretaris drs F. Gijzels. Het betreffende Koninklijk Besluit is gedagtekend van 15 januari 1964, nr 6.

Dezelfde 1 februari voltrok zich in de beslotenheid van Heerlens raadzaal, voor deze installatie-gelegenheid in feestdos gestoken, opnieuw het ceremonieel van de burgemeesterinvestituur, in aanwezigheid van Heerlens Raadsleden en het voltallige college der Wethouders. Onder de genodigden bevonden zich leden uit Regeringskringen alsmede onze hooggewaardeerde oud-burgemeester, nu Gouverneur mr dr Charles J. M. A. van Rooy. Het auditorium bestond voorts uit burgemeesters, vertegenwoordigers uit het sociale en economische leven alsmede mgr ir H. Bemelmans, pastoor-deken van Heerlen.

In de Raadzaal hing de spanning, die karakteristiek is voor momenten van historische betekenis als dit: de intrede van de nieuwe Heerlense magistraat, die ons aanstonds met zijn inauguratierede hoogstwaarschijnlijk zou oriënteren nopens de uit te stippelen hoofdpunten van zijn beleid.

Nadat loco-burgemeester H. J. Schutgens de gemeentesecretaris mr M. H. J. S. van de Wiel verzocht had voorlezing te doen van het betreffende Koninklijk Besluit klonk in de gevallen stilte de bekende aanhef: „Wij, Juliana, koningin der Nederlanden, prinses van Oranje-Nassau, enz. enz. . . .”.

Op dat moment herinnerde ik mij een andere tekst, nagenoeg van dezelfde strekking en inhoud, die méér dan vijf eeuwen geleden eveneens binnen Heerlen gelezen werd n.l. de benoemingsakte van Goiswyn van Ailsdorp, van 8 januari 1406, tot schout van Heerlen, door onze toenmalige landsheer de hertog van Brabant en Limburg. Toen moet uit de mond van de Schepenbankssecretaris de volgende aanhef hebben geklonken: „Anthonis, enz., allen den ghenen die dese letteren selen sien saluut. Wy doen te weten dat wy uut den goiden aenbrengen Ons gedaen van onsen geminden Goiswyn van Ailsdorp. . . . denselven Goiswyn geset hebben ende gemaict, setten ende maken mit desen briven onsen scouth van onsen dorp ende banck van Herle mitten anderen dorpen ende banken dairtoe behoerende. . . .”.

Aan deze lange draad van Heerlens historie werd dit laatste nieuwe benoemingsbesluit geregen: nu Koningin Juliana, die de oud-dienaar van

de Kroon Frans Gijzels „geset heeft ende gemaict, set ende maact mit desen brieven” tot burgemeester van Heerlen.

Ongetwijfeld zult u met mij ergens uw historisch besef voelen ontluiken of sterker nog — losslaan bij de toetsing van de benoemingsvoltrekking van onze nieuwe burgervader van het jaar 1964 aan het gelijksoortig dokument uit het jaar 1406. De wacht over Heerlen verliest zich tot in het verleden van Coriovallum, alleen de wachters wisselen op deze hoge post, die in zich als ambt het verleden, heden en toekomst besloten houdt: hierin schuilt juist zijn wezenlijk-historische betekenis!

De *plaats*, waar het dokument van het jaar 1406 in behandeling kwam, was óók een andere: n.l. „binnen Herle” d.w.z. in de schepenkamer, gelegen in de z.g. gevangentoren *binnen* de walmuren van ons voormalig fort, nabij Heerlens oudste plein, noordelijk van de St. Pancratiuskerk.

Aan onze ambtsdragers is de taak toebedeeld om inhoud te geven aan het burgermeesterschap van Heerlen. In deze dynamische streek krijgt de heer Gijzels hiertoe de gelegenheid. Wij verwachten veel van hem, want, zo zei onze welbespraakte loco-burgemeester: „Zijn daden benne groot!” En dat onze nieuwe magistraat de bereidheid heeft én de energie om hieraan te beantwoorden, bleek overduidelijk uit zijn rede, die op het installatie-ceremonieel volgde.

Het ligt niet op de weg van onze Historische Kring om ons op deze materie te gaan begeven. Wij zijn de wachters van het historisch patrimonium, dat van onze vóórgeslachten tot ons is gekomen, binnen Heerlen en — om weer terug te grijpen naar de benoemingsakte van het jaar 1406 — binnen de „anderen dorpen ende bancken dairtoe behoerende”, hetgeen in de taal van 1964 zeggen wil: het historische land van Herle. Zowel op archeologisch, folkloristisch, monumentaal als archivistiek terrein en de publikatievoorziening ligt veel werk te doen, waarbij onze Kring niet alleen Heerlen van dienst wil zijn, maar ook de gemeenten, die min of meer in de stadsgewestelijke gedachte begrepen worden. Wij maken hier melding van de nieuwe uitgave van de monumenten van geschiedenis en kunst, waarvan voor Zuidlimburg de eerste aflevering verschenen is (1962) en waarin ons monumentaal patrimonium vele bladzijden beslaat.

Burgemeester Gijzels gaat zich wijden aan de belangen van Heerlen, waarbij uiteraard de hedendaagse bestuursvraagstukken veel van zijn kennis, ervaring en energie zullen vragen.

Niettemin verwacht onze Kring, dat hij zijn beleid zal willen zien in het historisch besef, eigen aan dit eeuwenoude Heerlen en onze zo sympathiek, ook financieel, meewerkende gemeenten in deze historisch gegroeide eenheid van het Land van Herle. Wij vertrouwen met een gerust hart op zijn verantwoordelijkheidszin om in zijn publieke belangenbehartiging het behoud en de instandhouding van ons kostbaar cultuurgoed mede af te wegen: een gemeenschapsbezit, dat in zich zowel zeer oude adeldomsbrieven als onvervalste bodemschatten verenigt. Hij zal ons mede in de gelegenheid moeten stellen om aan ons nageslacht door te geven, wat ons werd toevertrouwd. Op deze wijze zal zijn beleid t.z.t. ingepast worden in het Heerlens geschiedboek!

Wij willen besluiten met een passage van het uit Horatius' hart gegrepen vers, waar hij zegt:

„ille terrarum mihi praeter omnes angelus ridet” —

dit plekje grond (= deze oosthoek van Zuidlimburg) is mij boven alles dierbaar!

Ad multos annos, burgemeester Gijzels!

De Redaktie-sekretaris.

HUWELIJK VAN H.K.H. PRINSES IRENE MET PRINS HUGUES CHARLES DE BOURBON-PARMA.

Op 29 april 1964 werd in de Sancta Maria Maggiore te Rome het huwelijk voltrokken van prinses Irene met de prins van haar hart Z.K.H. Hugues Charles de Bourbon-Parma.

Tijdens één van onze maandbijeenkomsten van onze kleine werkgroep (16 personen) behandelde ons lid mr dr J. P. D. van Banning uitvoerig zijn genealogische onderzoekingen nopens de allianties, die in de loop der eeuwen zijn aan te wijzen tussen de families de Bourbon en van Oranje. Uitvoerig uitgewerkte stamtafels en kwartierstaten lichtte spreker toe met allerlei bijzonderheden over markante personen, verweven met de politieke invloed, die velen ervan in Westeuropa hebben gehad.

Zijn wetenschappelijke naspeuringen in verschillende buitenlandse archiefdepots en correspondentie met vorstelijke huisarchieven hebben een overvloedig bronnenmateriaal opgeleverd. De Bourbon's blijken te behoren tot één van de oudste en voornaamste vorstenhuizen van Westeuropa.

Dit betoog, dat uiteraard buiten de aktualiteit van de zogenaamde „Irenekwestie” bleef, gaf de aanwezigen aanleiding tot een levendige gedachtenwisseling.

Aan het einde dezer bijeenkomst werd besloten een gelukstelegram te sturen naar het prinselijk paar te Rome.

KONINKLIJKE ONDERSCHIEDINGEN.

Twee van onze leden, behorend tot onze werkgroep, hebben een koninklijke onderscheiding ontvangen n.l. de heer mr dr J. P. D. van Banning, die benoemd is tot officier in de orde van Oranje-Nassau en de heer Vromen, die de ridderorde ontving van Oranje-Nassau.

Van harte gelukkigewest!

OUDHEIDKUNDIGE VONDSTEN :

10.3.1964 een Aagt, Weltertuinstraat.

10.3.1964 Romeins weggedeelte dr Poelsstraat (o.a. versierd terra sigillata-scherf, 2—3e eeuw).

12.3.1964 Schinveld (middeleeuws aardewerk).

16.3.1964 Coriovallumstraat-west, noordzijde (perceel Nelis, Sectie E 5246, 5847 en 4304).

19.3.1964 Coriovallumstraat-west, noordzijde (perceel Aldenhoff, Sectie E 5247). Dit oudheidkundig bodemonderzoek, dat onder leiding staat van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, wordt voortgezet.

31.3.1964 Grondboringen Kerkplein.

RADIO LEZING :

Drs L. v. Hommerich, archivaris van Heerlen, sprak op 20.2.1964 voor

de Regionale Omroep Zuid over Paus Leo IX en de kerkwijding te Voerendaal d.d. 10.8.1049.

SCHENKING VAN DE STICHTING „WERK EN VREUGDE” TE HEERLEN.

De heer Chermin, directeur van voornoemde stichting, schonk twee fotoalbums, die betrekking hebben op de activiteiten van deze werkplaatsen voor minder-validen. Zij illustreren de beginperiode van dit sociaal werk (1955—1960) op het voormalig adres aan de Eikenderweg 71 alsmede op de nieuwe huisvesting aan de Staringstraat 123.

SCHENKING FOTOCOLLECTIE VAN DE HEER H. J. DUPONT, HEERLEN.

Van de heer H. J. Dupont, oud-direkteur van de Amsterdamse Bank te Heerlen, ontving het Gemeentearchief enige zeldzame foto's ten geschenke, die betrekking hebben op plaatselijke gebeurtenissen, instellingen en personen van vóór 1940. Vermelden we de onthulling van de dr Clemens Meulemanbank op het binnenplein van de St. Elisabethskliniek op de Hooghees; interessante foto's van de grote missie-optocht in 1929; foto's van het bestuur van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek; fancy-fair, ingericht door de St. Elisabethsvereniging, met foto's van het comité, 20 januari 1928. Foto van het bestuur der St. Elisabethsvereniging, waarop o.a. de presidente mevr. Dupont en de geestelijk adviseur kapelaan Berix.

Deze schenking is bijzonder waardevol, omdat zij een soort foto-galerij vormt van vele personen, die vóór 1940 in het openbare leven, zowel plaatselijk als in gewestelijk verband, op de voorgrond zijn getreden. Persoon na persoon zal op een fiche worden vastgelegd, zodat het nageslacht zich t.z.t. een voorstelling kan vormen van deze figuren.

Nadat deze tekst persklaar was gemaakt, ontvingen wij het bericht van het overlijden van de heer Dupont, in zijn 84ste levensjaar, op 10 april 1964. Met hem is één van Heerlens markante vóór-oorlogse figuren heengegaan. Zijn belangstelling voor de geschiedenis bleek onder meer uit zijn jarenlange lidmaatschap van onze kring. In de plaatselijke en provinciale dagbladders van 11 april 1964 zijn uitvoerige artikelen aan deze zeer verdienstelijke medeburger gewijd. Zijn begrafenis had plaats op 14 april 1964 na een plechtige requiemmis in de hoofdparochiale St. Pancratius.

NIEUW ADRES.

De gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen is verhuisd naar Orpheusstraat 2, tel. 04440 - 4824 (achterzijde van de nieuwe stadsschouwburg).

L. v. H.